

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСГУМАЦІЇ ОСТАНКІВ ЗАГИБЛИХ СОЛДАТІВ У ЦЕНТРІ СЕЛИЩА ЦУМАНЬ У 2010 Р.

В статті висвітлюються результати археологічних досліджень Цуманської рятівної експедицією ДП «Волинські Старожитності» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України, проведених у червні 2010 р. на місцезнаходженні останків солдатів Червоної армії часів Другої світової війни у центрі селища Цумань Ківерцівського району Волинської області.

Ключові слова: Цумань, червоноармійці, капсули-пенали, гвинтівка СВТ-40, револьвер системи Наган

Про знахідку кісток людей і зброї в центрі селища Цумані було повідомлено до ДП «Волинські Старожитності» головою Цуманської селищної ради. Виявлено їх місцевим жителем при прокопуванні оглядової ями в середині гаражного приміщення. За повідомленням останнього, в ґрунті трапились, окрім людських кісток, вогнепальна зброя і захисні шоломи, покриті корозією, які були вилучені місцевими органами міліції.

Місцезнаходження розташоване в центрі селища Цумань, на відстані приблизно 500 м на схід від церкви, ліворуч дороги на с. Грем'яче. Розміщене воно було на території приватної садиби, всередині новозбудованого гаражного приміщення прямокутної форми розмірами 4 на 6 м з меридіональною орієнтацією. В топографічному плані ця ділянка розташована на надзаплавній терасі лівого берега р. Путилівки – лівобережної притоки р. Горині (рис 1).

До моменту початку археологічних робіт в місці виявлення знахідок було перекопано і частково вибрано ґрунт до глибини -0,5 м на ділянці нерегулярної форми розмірами 1,8 на 2,4 м. Першопочатково здійснено горизонтальну зачистку всієї поверхні внутрішньої площі гаражного приміщення, а в місці, де шар зі знахідками був знищений, котловану було надано геометричної форми з вертикальним і горизонтальним нівелюванням дна та стінок. В результаті зачистки встановлено, що при будівництві на всій площі було знято гумусований шар ґрунту. Відразу на рівні денної поверхні залягав материковий жовтий супісок. В північно-західному секторі гаражу виявлено пляму круглої форми діаметром 2,8 м, заповнену переважно сірим гумусованим супіском з численними вкрапленнями вугілля, перетлілої деревини і людських кісток. З південного і східного краю пляма була заповнена жовтим супіском перемішаним з сірим і з аналогічними вкрапленнями.

В вертикальному зрізі заповнення споруди відмічено рівномірне залягання заповнення з помітним горизонтальним розшаруванням вкраплень. Вона являла собою круглу в плані яму з нахиленими досередини стінками і рівним дном.

На дні споруди було виявлено і досліджено дев'ять кістяків загиблих солдат (рис. 2; 5). Усі вони лежали хаотично в східній половині ями. На кожному відзначено сліди пошкодження від вибуху: у всіх були відсутні або поламані кінцівки, а їх частини розкидані хаотично по заповненню ями; місцями на кістках зафіксовано сліди дії вогню. Один череп лежав окремо від кістяка в центрі ями. Поряд з трьома кістяками було виявлено капсули-пенали зі «смертними» записками.

Частина знахідок із заповнення споруди була виявлена під час просіювання зрушеного ґрунту, в тому числі ще три капсули. Інші, переважно крупні речі, були зафіксовані *in situ*. Серед них: особисті речі солдатів, металеві і шкіряні деталі зброї, амуніції, одягу, монети, фрагменти погано збереженого паперу, металеві будівельні елементи, побутові речі, фрагменти кераміки, віконного скла. Зразки зброї та військового спорядження такі як: самозарядна гвинтівка 1940 р. калібру 7,62 мм, шоломи захисні металеві, протигаз загальновійськовий, магазини від'ємні на 10 набоїв, піхви від багнета, антипки прикладу та набір приладдя для розбирання, збирання та чищення до гвинтівки СВТ-40, карабін від сумки для протигаза, кутові шкіряні кільця від плаща-палатки, фрагмент шкіряного ремня-портупей і пряжка до нього, фрагменти поясных шкіряних ременів і металеві пряжки до них, а також нашивка з шерстяної тканини з двох п'ятикутних зірок, по центру яких знаходились накладки у вигляді «серпа і молота», а збоку – залізна

бляшка з фрагментами дерева, свідчать про належність останків солдатам Червоної армії часів Другої світової війни. З їхніх особистих речей знайдено шкіряний гаманець зі складним ножом, чорнильною ручкою, хімічним олівцем і радянськими монетами 1930-х рр. (10 коп. 1939 р., 15 коп. 1938 р., 20 коп. 1939 р., 15 коп. 1931 р., 20 коп. 1933 р., 15 коп. 1933 р., 10 коп. 1939 р.), який знаходився в чоботі, кругле двостороннє дзеркальце з целулоїдною рамкою, яке знаходилося в нагрудній кишені одного з солдат, складний ніж-брелок з бронзовими накладками на ручці, мундштук ебонітовий, набій до револьвера системи Наган 7,63 мм. 1938 р. з перевернутою кулею, фрагмент шкіряної обкладинки в якій знаходились описана вище шерстяна нашивка, погано збережені паперова накладна і бойовий листок, або газета.

Віднайдено також головку та кілька частин корпусу авіабомби, яка очевидно і стала причиною руйнування споруди і загибелі людей. На дні ями лежали дві вилки і ложка, схоплені сплавленою від високої температури склянкою. Разом із солдатськими речами в заповненні виявлено велику кількість кованих цвяхів, металеві завіси, скоби, ключ від клямки, алюмінієву пластинку з надписом «РОВНО – БЕРГШЛОССЪ».

На основі розташування і стану кістяків, а також знахідок можна стверджувати, що небіжчики загинули у результаті потужного вибуху і були поховані під завалом дерев'яної споруди. На момент вибуху вони всі знаходились в заглибленій її частині, ймовірно, в коморі магазину, який, за свідченнями місцевих старожилів, стояв на місці знахідки до війни. Очевидно, тут вони перебували в укритті від нальоту, де їх і застав вибух авіабомби. Епіцентр вибуху знаходився неподалік із західного боку від ями і був, скоріше за все, відділений від неї стіною. Ударна хвиля завдала убивчої дії на солдатів і розкидала їхні тіла у східному напрямку, притиснувши до стінок. Більш легкі речі – зброя, амуніція знаходилися по краях ями дещо вище кістяків. Судячи з кількості загиблих – в укритті перебувало ціле відділення. З історії відомо, що в центрі Цумані влітку 1941 р. німецькою авіацією була розбита колона радянської армії. Після нальоту місцеві жителі довго переховувались в околишніх лісах. Очевидно, у зв'язку з цим місце загибелі солдатів залишилось невідомим до сьогодні.

Після експертизи усі віднайдені останки солдатів були урочисто перепховані на кладовищі селища Цумані 22 серпня 2010 року. Нажаль, імен загиблих досі не встановлено. Процедура відкриття капсул в лабораторних умовах оцінена в 6 тисяч гривень і, наразі, коштів на неї не знайдено.

Дана знахідка зайвий раз підтвердила необхідність проведення археологічних експертиз, навіть на найменших площах будівництва.

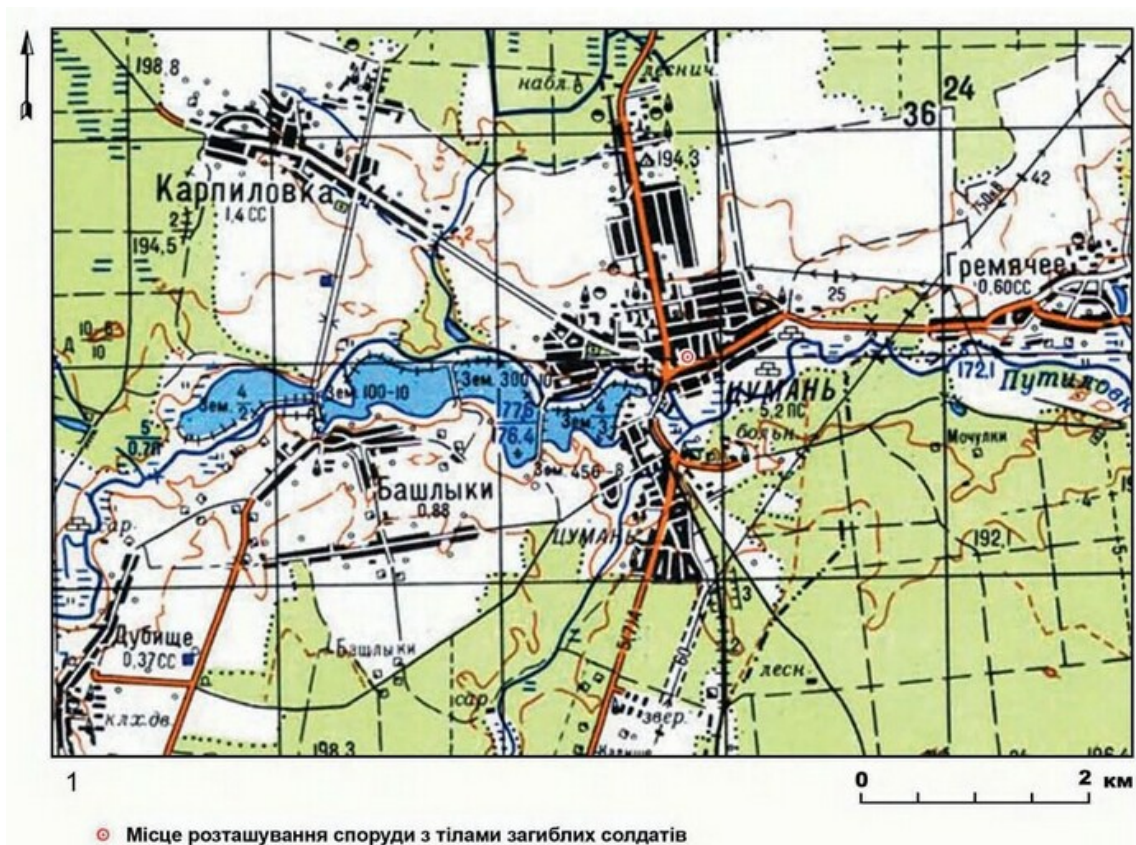

Рис. 1. 1- місце розташування знахідки останків загиблих солдатів на топографічній карті селища Цумань; 2 – місцерозташування знахідки останків загиблих солдатів на схематичному плані.

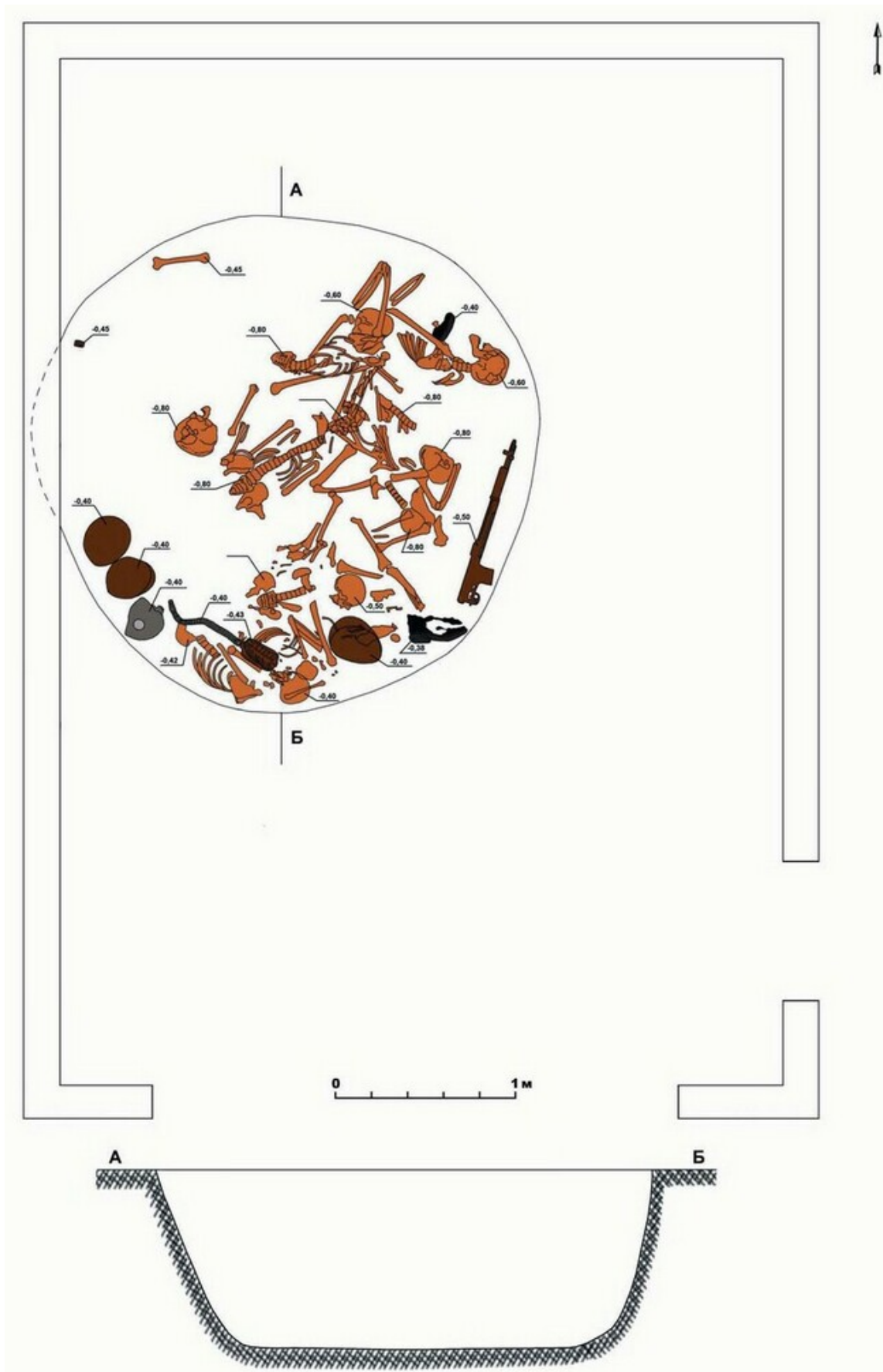

Рис. 2. Цумань. 2010 р. План і розріз заглибленої споруди з останками загиблих солдатів.

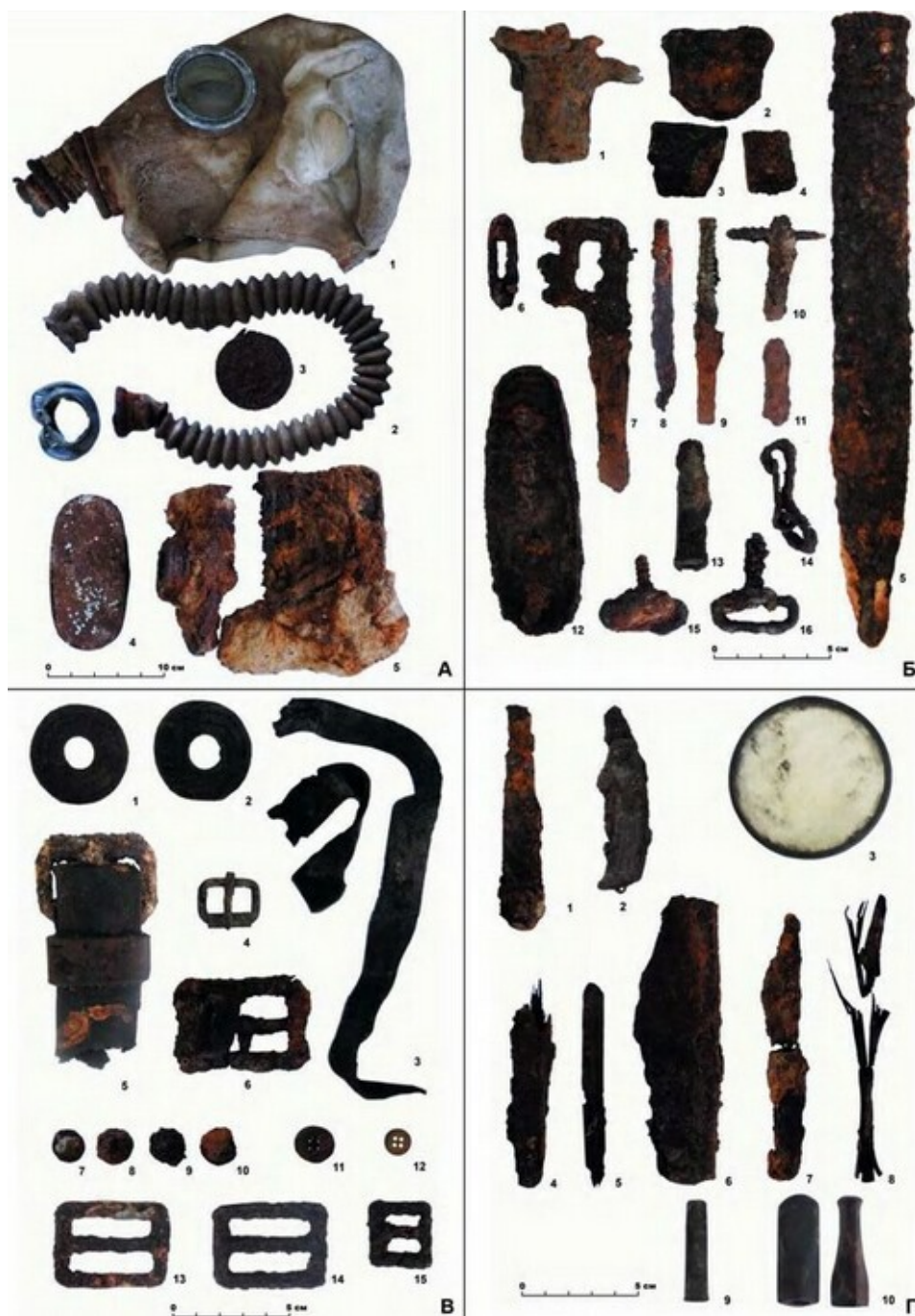

Рис. 3. Цумань. 2010 р. Знахідки з об'єкту: А - протигаз загальновійськовий: 1- шолом-маска; 2 - з'єднувальна гофрована трубка; 3 - пенал для плівок проти запотівання; 4,5 - протигазна коробка; Б: 1 - фрагмент авіаційного снаряду; 2 - головна частина авіабомби; 3,4 - фрагменти корпусу авіабомби; 5 - піхви від багнета до гвинтівки СВТ-40; 6 - антапка гвинтівки системи Мосіна; 7-11 - набір приладдя для розбирання, збирання та чищення гвинтівки СВТ-40: 7 - ключ для регулятора ; 8 - виколотка ; 9 - протирка; 10 - ключ для мушки; 11 -фрагмент ручки «йоржика»; 12 - затилко металевий прикладу; 13 - гільза латунна гвинтівкова; 14 - карабін від сумки для протигазу; 15,16 - антапки прикладу гвинтівки СВТ-40; В: 1,2 - кутові шкіряні кільця від плаща-палатки; 3 - фрагмент шкіряного ремня-португеї; 4 - пряжка до ремня-португеї; 5 - фрагмент поясного шкіряного ремня з металевою пряжкою; 6 - пряжка поясного ремня; 7 - 10 - гудзики з вушком; 11 - гудзик від сумки для протигазу; 12 - гудзик від білизни; 13-14 - пряжки від сумки для протигазу; пряжка від кріплення сумки для протигазу; Г - 1 - ніж складний; 2 - ніж-брелок складний; 3 - дзеркальце двостороннє; 4 - фрагмент чорнильної ручки; 5 - олівець хімічний; 6 - ніж складний; 7 - чорнильна ручка; 8 - олівець хімічний; 9 - Набій до револьвера системи Наган 7,63 мм. 1938 р.; 10 - мундштук ебонітовий.

Рис. 4. Цумань. 2010 р. Знахідки з об'єкту. А: 1 - офіцерська нашивка на рукав; 2 - фрагмент газети; Б: 1 - самозарядна гвинтівка СВТ-40; 2,3 - шоломи захисні металеві; В: 1,2,5 - завіси дверні; 3,4 – скоби; 6 - елемент конструкції дверної «клямки»; 7 - цвяхи ковані; 8 - цвяхи до підків; Г: 1-3 - столовий набір дві вилки і одна ложка; 4 - підковка до жіночого черевика з цвяхами; 5 - пластинка алюмінієва.

Рис. 5. Цумань. 2010 р. Фото. 1- останки загиблих солдатів розчищені на дні споруди. Вигляд зі сходу; 2 - останки загиблих солдатів розчищені на дні споруди. Вигляд з півночі; 3 - кістяк 1. Вигляд згори. 4 - кістяк 2 і череп 1. Вигляд згори. 5 - кістяки 6 і 7. Вигляд згори; 6 - кістяки 3 і 4. Вигляд згори.